

NWICO'dan WSIS'e: Uluslararası İletişimde Dönüşüm ve Mücadele*

From NWICO to WSIS: Transformation and Struggle in International Communication

Çağrı KADEROĞLU BULUT, Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, E-posta: ckaderoglu@ankara.edu.tr

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası İletişim,
NWICO, WSIS,
Enformasyon
Toplumu, İletişim
Hakkı.

Öz

Bu makale, uluslararası iletişimin 1970'lerden günümüze değişen doğası ve buna paralel olarak iletişim hakkı kavramının dönüşümünü ele almaktadır. Hareket noktası, uluslararası iletişimin 1970'lerden 2000'lere radikal bir dönüşüm yaşadığı ve bu dönüşümün incelenmesinin sosyal gerçekliğin hem yerel hem de küresel boyutlarının anlaşılabilmesi için elzem olduğudur. Bu çerçevede çalışmanın temel iddiası, söz konusu dönüşümün üç eksende gözlemlenebileceğidir. Bunlardan ilki, uluslararası iletişimin gündeminin değişmesidir. İkinci eksen, uluslararası iletişimin temel tartışmalarının gerçekleştirildiği ve aktörlerinin karşı karşıya geldiği uluslararası kuruluşun değişmesidir. Bu dönüşümün temel zemini olan ve ilk iki boyutu kapsayan üçüncü eksen ise, uluslararası iletişimin niteliğindeki dönüşümdür. İletişim sosyo-politik içeriğe sahip toplumsal bir olgu olarak kavranmak yerine, kar odaklı küresel bir ekonomik-stratejik pazar haline getirilmektedir.

Bu tespitler ışığında makalede, uluslararası iletişimde yaşanan dönüşümün küresel sermayenin ihtiyaç ve yönlendirmeleri ışığında gerçekleştiği ancak bu sürecin tek yönlü ve pürüzsüz değil, pek çok çelişki ve çatışmayla malul olduğu savunulmaktadır. Bu çerçevede söz konusu dönüşümün niteliği tartışılarak buna karşı gelişen mücadele pratiklerinin neler olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

Keywords:

International
Communication,
NWICO, WSIS,
Information Society,
Communication
Rights. .

Abstract

This article focuses on the changing nature of international communication since 1970s and the concurrent transformation of the concept of the right to communication. The starting point is that international communication has undergone a radical transformation from 1970s to 2000s, and that it is necessary to look into this transformation in order to understand both local and global dimensions of social reality. Hence, the main claim of the article is that this transformation can be studied in three axes. First is the change of agenda in international communication. The second axis is the replacement of the international institution in which the fundamental debates of international communication takes place and its actors encounter each other. The third axis, which encapsulates the previous two as well, is the transformation in the characteristic of international communication. Communication is not grasped as a social phenomenon with a socio-political content but is being shaped as a profit-oriented global economic-strategic market.

In the light of these assessments, this article argues that the transformation in international communication takes place in line with the needs and directions of global capital. However, this process is not smooth and unidirectional, but is laden with a number of contradictions and conflicts. In this context, this article will discuss the characteristics of this transformation and will attempt to reveal the practices of struggle against it.

*: Bu metin, 2011 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda yazılmış olan "Yeni Toplumsal Muhalefet Hareketleri Ekseninde İletişim Hakkı" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Giriş

İletişim, insanın tarihsel sürecinde ortaya çıktığı andan itibaren, doğası ve gelişimi itibariyle hem insani bir türsel özelliğe hem de toplumsal bir varoluşa ve ilişkilene biçimine işaret etmektedir. Toplumsallık, bir insani etkinlik olarak iletişime içkindir ve iletişim ancak toplumsallıkla anlam bulmaktadır. Dolayısıyla iletişim olgusu ve iletişimin toplumsallığı, hem maddi hem de tarihsel bir niteliğe sahiptir.

Buradan hareketle çağdaş toplumlarda iletişimin, araçları, altyapısı, niteliği, içeriği, kurumsal yapısı ve kontrol mekanizmaları ile oldukça yapılandırılmış politik bir alan olarak şekillendiği söylenebilir. İletişimin uluslararası niteliği de bu özelliklerden bağımsız değildir. Öyle ki tarihsel süreçteki iktisadi ve politik her dönüşüm dönemi iletişimin hem ulusal hem de uluslararası niteliğini ve düzenlenişini de doğrudan etkilemektedir. Bu konuda kablo hatları ve telgrafın ortaya çıkışı ile bunların kullanılma amaçları ve biçimlerini hatırlamak yeterli olacaktır. Hakim iletişim ve iletişim düzeni o dönemden bugüne neredeyse aynı politik ve iktisadi saikler ile yapılandırılmaktadır.

Ekonomi-politik dönüşümler ve iletişim ilişkisi yalnızca iletişimin gerçekleştirilme biçiminde değil, iletişime dair toplumsal mücadele düzleminde de gözlemlenebilmektedir. İletişim (içeriği/yapısı/düzeni) üzerine mücadele etme (ve bunun biçimleri), her dönemin ekonomik ve politik düzenlenme biçimine göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, iletişimin temel bir hak olarak tanımlanıp meşruiyet kazanması sürecinin tarihsel ve toplumsal temelleri, II. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası sistem içerisinde bulunabilir. Keza iletişim üzerine mücadelelerin “iletişim hakkı” olarak kavramsallaştırılmasının da 1980’lerle birlikte gündeme girdiği söylenebilir.

Dolayısıyla iletişim ve ekonomi-politik dönüşümler ilişkisi, hem iletişimin düzenlenmesi/organize edilmesi hem de iletişim üzerine mücadele edilmesi gibi ikili bir yapıya sahiptir. Bu her iki boyut her belirli dönemde kendi aktörlerini, kurumlarını ve gündemlerini yaratmaktadır. Bu makalede de uluslararası iletişimde yaşanan dönüşüm bu iki düzlemde (iletişimin düzenlenmesi ve mücadele) ele alınmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle, 1970’lerden günümüze uluslararası iletişimin temel aksları olarak NWICO süreci, ardından enformasyon toplumu tartışmaları ve nihayet WSIS toplantıları incelenecek, son bölümdeyse temel mücadele çabaları olarak iletişim hakkı tartışmaları ele alınacaktır.

Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO) Tartışmaları

Enformasyon ve iletişimin 1960’lar sonrasında giderek artan önemine paralel olarak, dünyada da enformasyon ve iletişim düzeninin eşitsizliğine dair tartışmalar hız kazanmıştır. Bunun temelinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanan eski sömürge ülkelerinin, “Bağlantısızlar Hareketi” çatısıyla uluslararası alanda örgütlenmeleri ve bu hareketle dünyadaki ekonomik düzenin ve (bağlı olarak) enformasyon akışının eşitsizliğine dikkat çekerek buna dair bir dizi talep geliştirmeleri yatmaktadır. 1970’lerdeki uluslararası düzen, soğuk savaşın devam ettiği ve üçüncü dünya ülkelerine dair tartışma ve taleplerin, ekonomik ve siyasal anlamda dünyanın ana gündemlerinin başında geldiği bir atmosferle tanımlanabilir.

Bu atmosferde Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (New World Information and Communication Order - NWICO) düşüncesi Ansağ'ın belirttiğı gibi, siyasal olarak bağımsızlığına kavuşan üçüncü dünya ülkelerinin, ekonomik ve diğler alanlardaki kaynakların sömürgeci devletler tarafından kullanımı ve kontrolündeki dengesizlikleri giderme ve çözümler arama yönündeki müdahaleleri ile ortaya çıkmıştır (Ansağ, 1991: 202). Yeni bir Dünya Ekonomik Düzeni (New International Economic Order - NIEO) kurulmasını talep eden bağlantısızlar hareketine mensup ülkeler, buna bağılı olarak bir Uluslararası Enformasyon Düzeni'nin de kurulmasında hem ısrarcı hem de öncü olmuşlardır. Yeni bir iletişim düzeni kurma önerisi 1974'te Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda ortaya atılmış olan Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen (NIEO) kavramından hemen sonra (1976) dile getirilmiştir ve Yeni Dünya Ekonomik Düzeni talebi ile Enformasyon Düzeni çabaları arasında sıkı bir ilişki vardır. Uğur'un belirttiğı üzere, az gelişmiş ülkeler dünya ekonomik sisteminin işleyişinin, az gelişmişleri gelişmiş ülkelere bağımlı kılan ilişkileri güçlendirici yönde olduğunu belirtmişler ve uluslar ötesi ekonomik güçlere karşı siyasal tavır konulmasını talep etmişlerdir. NWICO'yu bu arayışların bir uzantısı olarak düşünmek mümkündür (1991:241). Keza 1973 petrol krizinin ardından ortaya çıkan yeni ekonomik düzen tartışmaları, üçüncü dünya ülkeleri için ulusal kalkınma ve bağımlılığın üstesinden gelme yolunda kitle iletişimi ve enformasyonun da yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir. Ansağ'a göre de NWICO ve NEIO kavramları birbiriyle yakından ilintilidir. Çünkü üçüncü dünya ülkelerinin kendi iletişim sistemlerini geliştirebilmeleri için gereksinim duydukları teknik, maddi ve insan gücü gibi kaynakları elde edebilmeleri ancak uluslararası ekonomik ilişkilerde bir dengenin ve eşitliğin bulunması ve kurulmasıyla doğru orantılı olabilir (1991:202-203). Ayrıca, enformasyon ve iletişim alanındaki dengesizliklerin başlıca kaynaklarından biri kuşkusuz mevcut ekonomik düzendir. Böylece, enformasyon ve iletişim alanı bu ekonomik düzene hakim olanlar tarafından belirlenmekte, tanzim edilmekte; karşılıklı olarak iletişim/enformasyon da bu yapıyı sürdürmek için her anlamda önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. NWICO'nun kapsamı, anlamı ve içeriğı de bu çerçevede ortaya çıkmaktadır.

NWICO, birçok araştırmacının birbirini destekleyen çalışmaları sonucunda şekillenmiş bir anlayıştır. Uluslararası iletişimdeki eşitsizliklere ve dengesizliklere bir tepki olarak 1970'lerin başında ortaya atılmış ve daha çok Bağlantısız ülkeler ve -zamanın-doğru ülkeleri katında destek bulmuştur. 1980'lere gelindiğinde UNESCO tarafından da benimsenmiştir NWICO'nun başlıca özelliğı, 1970'li yıllarda iletişim olgusunun önem kazanmasına paralel olarak, üçüncü dünya ülkelerinin tepkilerini somutlaştıran bir önermeler bütünü olmasıdır. Bu açıdan NWICO aslında ne hukuki yaptırımı olan bir anlaşmadır, ne de doğrudan UNESCO'nun resmi organlarının ortaya attığı bir yaklaşımdır (Uğur, 1991:240-241).

Bu süreçte bağlantısızlar hareketinin sürükleyiciliğinde yapılan toplantılarda şu ilkeler NWICO'nun temel eksenini olarak ortaya çıkmıştır: Demokratikleştirme (democratization), dekolonizasyon (decolonialization), tekelleşmenin yok edilmesi (demonopolization) ve kalkınma (development). Bu temel ilkeler, Dört D olarak anılmaktadır (Carlsson, 2003: 40). Bu kapsamda dünyadaki dengesiz/tek yönlü enformasyon akışının varlığı; bu akışın denetimi ve yönlendirmesinin Batılı ülkeler

elinde yoğunlaşması; uluslararası haber ajanslarının haber/enformasyon akışındaki ezici hakimiyeti; buna bağlı olarak haberlerin sömürgeci devletler ve özellikle ABD çıkarları doğrultusunda dolaşıma sokulması; gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri ürünler için haber ve kültürel ürünler (film, reklam vb.) yoluyla azgelişmiş ülkelerde talep yaratması; gelişmiş ülkelerin iletişim teknolojisi transferi yoluyla azgelişmiş ülkelerin tüm sinir sistemlerini ellerinde toplaması, dünya iletişim düzeninin çokuluslu şirketler eliyle yürütülmesi (Schiller, 1993; Mowlana, 1993; Ansah, 1991; Uğur, 1991; Carlsson, 2003) gibi bir dizi olgu, temel mesele olarak belirmektedir.

Bu dönemde ortaya çıkan “uluslararası haber akışı modeli” de yine bu durumu vurgulamaktadır. Schramm (1964) ve Galtung-Ruge (1965) tarafından yapılan çalışmalarla ortaya çıkan bu modele göre, dünya, ‘merkez’ ve ‘çevre’ olarak ikiye bölünmüştür. Egemen konumdaki merkezin, bağımlı çevreye haber akışı yoğunluğu bakımından üstünlüğü vardır. İktisadi, siyasal ya da kültürel bakımdan güçlü konumda olan merkez ülkelerinden çok büyük miktarda enformasyon açığa çıkmakta, habere dönüşmekte ve dünyada yayılmaktadır (McQuail ve Windahl, 1997:254-257). Bu, tek yönlü bir akışı ifade etmektedir. Merkezi gelişmiş kapitalist ülkeler olan haber ajanslarından üçüncü dünya ülkelerine haber akışı çok kuvvetli iken, üçüncü dünyadan batıya haber akışı son derece kısıtlıdır. Bu durum ve bunun çok yönlü etkileri Boyd-Barrett tarafından medya emperyalizmi olarak kavramsallaştırılmıştır. Medya emperyalizmi, herhangi bir ülkedeki medya sahipliği, yapısı, dağıtım veya içeriğinin tek başına veya birlikte, diğer ülke veya ülkelerin medya çıkarlarının önemli miktarda dış baskısına maruz kalması sürecidir (1977:117). Söz konusu süreci elektronik sömürgecilik olarak tanımlayan McPhail de yeni iletişim teknolojilerinin donanım, altyapı ve hizmetler bazında yaşanan eşitsizliklere ve bu eşitsizliklerde çokuluslu şirketlerin rolüne vurgu yapmaktadır. McPhail’e göre, bildiğimiz anlamda sömürgecilik, yerini iletişim donanımı, yazılım, mühendis, teknisyen ve enformasyonla ilgili teknik protokoller tarafından oluşturulan bir sürece bırakmaktadır. Bu durum gelişmiş kapitalist devletler ve onların çokuluslu şirketleri eliyle dünyanın geri kalanına bir kontrol ve kaynak aktarımı süreci olarak işlemekte ve ülkeler arasındaki ilişkiler elektronik sömürgecilik halini almaktadır (1981: 11-19). Ona göre gelişmekte olan ülkeler için tüm dünyada egemen olan iletişim sistemi, sömürgecilikte uygulanan ticari ilkeleri, modelleri ve zorunlulukları ön plana alan bir dönemin hem yansıması hem de doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur. Böylece enformasyon çağında dünyanın karşı karşıya kaldığı en merkezi sorunlardan biri, bazı ulusların, diğer ulusların enformasyon kolonisi haline gelmekte oluşudur (McPhail, 1991: 160, 142). Bu süreçte, az gelişmiş ülkelerin merkez kapitalist devletlere zaten var olan bağımlılıkları daha da derinleşmiştir. Görülebileceği gibi iletişimin hem bir etkinlik hem de bir düzenleme alanı olarak iktisadi ve politik süreçlerden ayrı düşünülmemeyeceği iddiası bu tartışmalarda bir kez daha karşılığını bulmaktadır. Öyle ki, söz konusu eşitsiz durumun vurgulanması ve buna karşı bir dizi talebin gündeme getirilmesi üçüncü dünya ülkeleri için oldukça hayati bir süreci ifade etmektedir. Çünkü üçüncü dünya ülkeleri bu çokuluslu emperyal iletişim düzeni karşısında kendi iletişim sistemlerini kuracak, kurumsallaştıracak maddi kaynaklardan ve teknik elemanlardan yoksun durumdadırlar. Bu anlamda Hamelink’in de belirttiği gibi, tüm dünyadaki enformasyon, akış, yön, hacim ve nitelik açısından dengesiz bir görünüm arz etmektedir. Gerekli enformasyonu üretme, dağıtma ve elde etme kapasitesi açısından

tüm dünya ülkeleri arasında ciddi bir eşitsizlik söz konusudur. Merkezdeki ülkeler, tüm dünya çapında üretilen enformasyonun denetlenmesi konusunda, çevredeki ülkelerle karşılaştırılmayacak boyutlarda söz sahibidir (Hamelink, 1991: 267). Ayrıca teknoloji transferi yoluyla da bu durum pekişmektedir. Enformasyon teknolojisi, çevre ülkelerde yaşayan insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için değil, gerçekte uluslararası ekonomik şirketlerin yaygınlaşma süreçlerini hızlandırmak ve desteklemek için ithal edilmektedir (1991:271). Böylece uluslararası iletişim endüstrisi gelişmiş kapitalist ülkelerin iktisadi, politik ve ideolojik kontrolünü arttıran en önemli mekanizmalardan biri olarak işlemektedir. Zira “kültür emperyalizmi” tartışmalarının¹ bu dönemde ortaya çıkmış olması tesadüf olmadığı gibi bu tartışmalar tam da NWICO süreci ve onun siyasal etkileriyle birlikte hayata geçmiştir. Uluslararası iletişimde var olan bu eşitsizliğe ek olarak, sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında iletişim teknolojisi alanı (hardware) ile bu alanda üretilen kültür ürünlerinin (software) tüketimi açısından da bir uçurum söz konusudur. Dolayısıyla enformasyon ve iletişim alanında yeni bir dünya düzeni arayışı ve tartışmalarının kökeninde, üçüncü dünya ülkelerinin uluslararası iletişim düzenini, adaletsiz ve emperyal bir nitelik sergileyen uluslararası iktisadi düzeninin önemli bir parçası olarak görmesi yatmaktadır.

Buradan yola çıkarak NWICO'nun amacı, “tüm dünyadaki insanların ulusların iletişim olanaklarından çok yönlü, çok boyutlu ve eşit bir şekilde yararlanmalarını sağlayacak uluslararası enformasyon ve iletişim sistemleri kurma sürecini başlatmak” olarak belirlenmiştir. NWICO'nun hedeflerinden biri, dünyadaki ülkeler arasında kültürel ilişkileri pekiştirmek, dengeli enformasyon akışını sağlamak amacıyla bir konsensus oluşmasını teşvik etmek; dengesiz ve tek yönlü enformasyon akışının sonuçta ‘kültür emperyalizmi’ ya da başka bir deyişle ‘kültürel tekdüzeleşme’ olarak adlandırılan oluşumlara neden olmasını önlemeye çalışmaktır (Ansah, 1991:204-205). Bu anlamda McPhail, NWICO projesinin, uluslararası iletişim sisteminin anlaşılması ve geleceğinin saptanması açısından oldukça önemli bir girişim olduğunu vurgulamakta ve NWICO'yu, dünya iletişim sisteminin en önemli gelişmelerinden birisi olarak nitelendirmektedir. Ona göre NWICO'nun içerdiği enformasyon faaliyetleri oldukça geniş bir alanı tanımlamakta; telefon, telgraf hizmetleri, elektronik veri, uydu yayıncılığı, film, radyo, televizyon ve reklamcılık gibi kitle iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen tüm etkinlikleri kapsamaktadır (1991:141-144).

NWICO tartışmalarının giderek olgunlaşması ve uluslararası alanda kabul görmeye başlamasıyla birlikte, 1978 yılında, 77'ler Grubu adıyla anılan bağımsız ülkeler, Yeni İletişim Düzeni'ni BM'nin Genel Kurul gündemine getirmişler ve yeni bir düzen kurulması yönündeki karar tasarısı yüksek bir kabul oyuyla BM'nin desteklediği bir ilke haline gelmiştir (Uğur, 1991:242). Bu kapsamda yine 1978'de UNESCO tarafından alınan bir kararla “tüm dünya ölçeğinde dengeli ve eşit enformasyon akışının sağlanması” önerisine (başta ABD olmak üzere) Batılı ülkeler karşı çıkmıştır. Dengeli ve eşit enformasyon akışına dair düzenlemelerin basın özgürlüğünü ihlal edeceği ve serbest piyasa mekanizmalarına aykırı bir durum yaratacağını savunmuşlardır. Buna karşı

¹ Bu konu hakkında daha ayrıntılı tartışmalar için bkz: H. Schiller, *Mass Communication and American Empire* (1969) ve *Communication and Cultural Domination* (1976); A. Mattelart, *Multinational Corporations and the Control of Culture* (1979).

gerçek basın özgürlüğünün ancak enformasyonun serbest akışıyla ve piyasa mekanizması içerisinde gerçekleşebileceğini iddia etmişlerdir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin bu direncine rağmen BM ve UNESCO'nun kararlarıyla NWICO kavramının içeriğinin belirginleşmesi yolunda önemli bir adım atılmış ve UNESCO bünyesinde yeni bir iletişim düzeni için pratik öneriler formüle edecek bir rapor hazırlanmaya başlanmıştır. Bu rapor, oluşturulan komisyonun başkanının adıyla, MacBride Raporu olarak anılmaktadır. NWICO'ya ilişkin en önemli dönemeç noktalarından biri olan MacBride Raporu'nda yeni bir uluslararası iletişim düzenine gerek olduğu vurgulanmıştır. Bu rapor, gelişmiş ülkelerin iletişim çevrelerinde olumsuz yankılar uyandırırken, azgelişmiş ülkelere tam bir destek bulmuştur (Uğur, 1991:241). İletişim üzerine gerçekleşen gerek devletlerarası gerekse toplumsal mücadelelerde bu raporda geçen "haberleşme hakkı" (right to communicate) kavramı önemli bir eşik teşkil etmektedir.

NWICO üzerindeki tartışma ve mücadeleler 1980'lerin ortalarına kadar sürmüştür. Üçüncü dünya ülkelerinin (ve bunların çoğunluğu oluşturduğu UNESCO'nun) yeni bir iletişim düzeninin oluşturulması talebine karşı gelişmiş ülkeler mevcut düzeni korumak ısrarından vazgeçmemiştir. Uğur'un aktardığına göre, UNESCO bünyesinde yer alan ülkelerin büyük çoğunluğunun NWICO konusundaki ısrarlı tavrı sonucunda ABD ve İngiltere, 1984'te UNESCO'dan çekilme kararı almış (Uğur, 1991:243), NWICO Projesi'nin BM'de 143'e karşı 1 oyla onaylanmasına karşın, UNESCO'yu 'basın özgürlüğünü azaltmak' ve 'kötü yönetim' gibi gerekçelerle suçlamıştır (Çavdar, 2009:320). Bu tarihten sonra NWICO üzerine çalışmalar devam etse de proje, 1987'ye kadar çok az bir etkinlikle UNESCO içerisinde kalmayı başarmış ve UNESCO, NWICO'yu 1989 yılında bitirmiştir. Bunda, bir yandan Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan süreç, soğuk savaşın bitmeye yüz tutması ve bağlantısızlar hareketinin etkisini yitirmesinin payı olduğu söylenebilir. Diğer yandan, iletişim alanında deregülasyonlar ve yoğunlaşmalarla kendini göstermeye başlayan neoliberal politikaların etkisinden söz etmek mümkündür.

MacBride Raporu ve "Haberleşme Hakkı/İletişim Kurma Hakkı"

Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni ile ilgili tartışmalardan sonra gündeme gelen kavram "iletişim kurma hakkı"dır (right to communicate)². Tüm insanların hiçbir engellemeyle karşı karşıya kalmadan iletişim kurma hakkının temeli İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 19. maddesine atıfla kurulmaktadır. Bu madde, düşünce ve ifade özgürlüğünün yanı sıra kitle iletişim araçları aracılığıyla iletilen enformasyonun aranmasını, alınmasını ve açığa vurularak dağıtılmasını da garanti etmektedir (Ansah, 1991:220).

İletişim hakkı (communication rights) kavramı da esasen bu "haberleşme hakkı" (right to communicate) tartışmalarından geçerek olgunlaşmıştır. 1960 sonrasında üçüncü dünya ülkelerinin etkin çabalarıyla gündeme gelen dünya iletişim ortamının eşitsizliği durumu, haberleşme hakkı kavramının uluslararası düzeyde tartışılması ve tanınmasına olanak sağlamıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde özellikle üçüncü dünya ülkelerinin ısrarlarıyla iletişim alanı tartışılmaya başlanmış ve bunun sonucunda UNESCO bünyesinde

² Right to communicate kavramı, Türkçe'de "iletişim kurma hakkı" ya da "haberleşme hakkı" olarak kullanılmaktadır. Alıntı yapılan kaynakta hangi kullanım tercih edilmişse, bu metinde de o tercih aynen kullanılmıştır. O nedenle kavramın her iki kullanılışı da bu metinde mevcuttur.

hazırlanan MacBride Raporu 1980 yılında yayınlanmıştır. Bu rapor, dönemin iletişim ortamını tanımlayarak iletişim ve enformasyonun gerek uluslararası alanda gerekse de toplumsal yaşamda edindiği (edinmeye başladığı) merkezi konumu tartışmış, iletişim sorunları üzerine eğilmiş ve bu çerçevede kimi tespit ve öneriler geliştirmiştir.

İletişimin demokratikleştirilmesi konusuna da yer verilen rapor, bunun sağlanması için “yeni bir insan hakkı” olarak “haberleşme hakkı”na (right to communicate) atıfta bulunmuştur. Raporda haberleşme hakkı düşüncesinin yaratıcılarından biri olan Jean d’Arcy’nin bu konudaki kavramsallaştırması temel alınmıştır. Jean d’Arcy’e göre haberleşme hakkının tanınması, ancak bir dizi aşamadan geçilerek mümkün olmuştur. Buna göre, agoralar ve forumlar çağında yani iletişimin doğrudan ve kişilerarası olduğu çağda “düşünce özgürlüğü” ilk kez ortaya çıkmıştır. İlk kitle iletişim aracı olan matbaanın gelişi ve yayılmasının doğal sonucu olarak “söz söyleme özgürlüğü” gündeme gelmiştir. 19. yüzyılda kitle basınının doğması “basın özgürlüğü” kavramını yaratmıştır. Bunun ardından, diğer kitle iletişim araçlarının (film, radyo, televizyon) boy göstermesi ve savaş döneminde kötü propagandanın tüm biçimlerine başvurulmasının sonucu olarak da “sınırsız olarak ve her türlü iletişim aracıyla enformasyon alma-verme ve yayma” gibi bir hakka gereksinim olduğu ortaya çıkmıştır. Tüm bu aşamaların ardından günümüzde haberleşme hakkından (ve bu hakkın tanınmasından) söz etmek mümkün olmaktadır. Bu kavram, özgür iletişim akışı çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu kapsamda oldukça geniş bir içeriğe sahip olmaktadır (MacBride Raporu, 1980:172). Bu kavramın hedefinin, iletişim süreçlerini demokratikleştirmede eşit düzeyde enformasyon alışverişinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla bireyler ve farklı toplumsal gruplar için kimi olanakların yaratılmasını sağlamaya çalışmak olduğu söylenebilir. Burada iletişim sürecine katılan değişik insanlar ve gruplar arasında dengeli, iki-yönlü enformasyon akışını sağlayacak olanakların var kılınması gerekmektedir. Böylece temel hedef, herkesin iletişim kurabilme hakkını öngörmek, iletişim sürecinin demokratikleştirilmesini sağlamaya çalışmaktır (Ansah, 1991:221). Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, iletişimin demokratikleştirilmesi için sadece “iki yönlü akış”ın ya da “enformasyonun dengeli dağılımı”nın yeterli bir kriter olamayacağıdır. Bununla birlikte gereken, söz konusu enformasyonun nasıl, ne için ve kim tarafından üretildiğinin sorgulanmasıdır. Çünkü enformasyonun akışı, büyük bir sürecin son halkasıdır. İletişimi demokratikleştirme çabası, bu süreçteki tüm aşamaları demokratikleştirmekten geçmelidir. Ancak bu yolla, toplumun büyük kesimlerini (iletişim sürecinde dezavantajlı olanları) yalnızca enformasyonu alan, ona maruz kalan pasif kullanıcılar konumundan çıkarmak mümkün olabilir. Maletzke de iletişimi demokratikleştirmek için üç yolun bulunduğunu söylemektedir. Bunlar, (a) karşılıklı etkileşim, (b) ortak üretim ve (c) kitle iletişiminin içeriğinin çoğunluk tarafından, ortak çıkarları yansıtacak bir biçimde belirlenmesidir (akt. Ansah, 1991:225). Fakat buradaki sorun da, demokratikleşme tartışılırken bu tartışmanın taraflarının muğlak kalmasıdır. Buna göre “ortak çıkar” ya da “çoğunluk” gibi kavramların belirsizliğinin yanı sıra, bu “çoğunluğun ortak çıkarlarının” da neye göre ve nasıl belirlenebileceği soruları yanıtız bırakılmaktadır. Dolayısıyla, “iletişimi demokratikleştirme ihtiyacının kim için geçerli olduğu” ve bunun “kimlerin yararına talep edileceği” gibi sorulara cevap verilmeden, iletişimin demokratikleştirilmesi çabası da soyut bir idealden öteye gidemeyecektir.

MacBride Raporu'nda belirtildiğine göre haberleşme hakkı temel bir insan hakkıdır. Bu hakkın içeriği (a) toplanma hakkı, tartışma hakkı, katılma hakkı, (b) soruşturma hakkı, bilgilendirilme-bilgilendirme hakkı ve diğer enformasyon hakları, (c) kültür edinme hakkı, seçme hakkı, özel yaşamın korunması hakkı ve insanın gelişmesi ile ilgili diğer hakları kapsamaktadır (1980:172). Bu anlamda haberleşme hakkı ister istemez diğer insan haklarının da varlığını gerektiren bir çerçeveye sahiptir. Fakat MacBride Raporu'nun tanımladığı bu hak, dönemin maddi koşullarına ve uluslararası duruma bağlı olarak, yalnızca iletişimdeki “akış” problemlerine odaklanmış ve iletişimi bireysel, ulusal ve uluslararası akış ile buna bağlı olarak “diyalog” çerçevesinde sınırlandırmıştır. Rapora göre, iletişim artık bir insan hakları konusudur ve artık yalnızca haberleşmenin ötesine geçip ileti alma ya da bilgilendirme hakkı çerçevesinde yorumlanmaktadır:

İletişim bu nedenle, tarafların içinde –bireysel ve kolektif- demokratik ve dengeli bir diyalogu sürdürdükleri çift yönlü bir süreç olarak görülmektedir. İletişimde çift yönlü akış, özgür değişim, ulaşma ve katılma yolundaki istemler, özgürlük kavramına nitelik olarak yeni bir boyut katmaktadır. Bu nedenle haberleşme hakkı, demokrasi ve özgürlüğe doğru ilerlemenin mantıksal bir uzantısıdır (MacBride, 1980:172).

Raporda bu mantık, tüm sosyal gruplar, kültürel topluluklar, siyasi güçler ve uluslar için daha eşit, üstünlük sağlamaksızın enformasyon alışverişinde bulunma olanaklarının genişlemesi olarak açıklanmaktadır (1980:173). Ancak enformasyon üretimi, akışı ve tüketimi herkesten bağımsız, tarafsız bir alanda gerçekleşmemekte, zaten en başından beri yanlı ve hiyerarşik bir kuruluşa sahip olmaktadır. Dolayısıyla bu şartların ‘temenni’ düzeyinde kalma ihtimali kuvvetlidir. Çünkü Ansa'nın da vurguladığı gibi, sadece “iletişimin serbest ve düzenli bir şekilde akışını sağlayarak toplumun tüm kesimlerinin demokratik bir diyaloga katılımı nasıl gerçekleştirilebilir?” (1991:225). Enformasyonun akışının, önerilen bu şekliyle biçimsel bir düzenleme olarak kalma olasılığı yüksektir.

MacBride raporu, ortaya çıktığı dönemin iletişim rejimine göre hayli ilerici, öncü ve iyi niyetli bir çaba olarak okunabilir. Fakat hem uygulama aşamasında hem de perspektif olarak maalesef yeterli ol(a)mamıştır. Bu noktada Schiller'in vurgusu önemlidir. Ona göre artık yalnızca iletilen mesaj değil, mesajın nasıl üretildiği ve kimin ürettiği de önem kazanmaktadır (Schiller, 1991:392). Çünkü artık, iletişimin mesajlardan ve mesajların iletilmesini sağlayan bir takım araçlardan ibaret olmadığı anlaşılmalıdır. İletişim, toplumsal gerçekliği tanımlamaktadır. Böylelikle iletişim sistemi, işin/işgücünün örgütlenme biçimini, teknolojinin karakterini, eğitim sistemini, ‘boş zaman’ın kullanım biçimini ve toplumsal yaşamın düzenlenmesini etkilemektedir (Schiller, 1976: 3). Böylesi bir kapsam kazanan iletişimin, hala yalnızca enformasyon akışı çerçevesinde değerlendirilmesi, iletişim sorunlarının da dar bir perspektifle ele alınmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla özellikle 1980 sonrası yaşanan neoliberal toplumsal dönüşüm, iletişimin değişen yapısını anlamak ve buna karşı bir hat örebilmek için (genellikle UNESCO ve devletler nezdinde benimsenen) “right to communicate” çerçevesinin yetersizliğini gözler önüne sermiştir. MacBride Raporu ve gündeme getirdiği öneriler, NWICO sürecine paralel olarak (ve aynı nedenlerle) 1980'lerin sonlarına doğru giderek etkisini yitirmiş ve dünya tartışma gündeminden çıkmıştır. Bu süreçte, özellikle toplumsal muhalif hareketlerden yükselen yeni bir çerçeve olarak “iletişim hakkı” (communication rights) kavramının kullanımı

ortaya çıkmaya başlamıştır.

“Enformasyon Toplumu” ve Dönüşen İletişim Etkinliği

NWICO ve MacBride Raporları'nın gündem dışı kalmasına ve giderek WSIS sürecinin ortaya çıkmasına neden olan dönüşümü daha geniş anlayabilmek için 1970'lerden itibaren çağa damgasını vuran “enformasyon toplumu” söyleminden bahsetmek gerekmektedir. Buna göre küreselleşen kapitalizmde enformasyonun niceliğinin ve hızının artmasına yol açan araçlarla birlikte, iletişimin altyapısını, içeriğini ve bilme süreçlerini kökten değiştiren yeni bir paradigmadan söz etmek mümkündür. Ana akım iletişim kuramcıları bu yeni durumu “enformasyon toplumu” kavramıyla kutsamaktadırlar. Enformasyon toplumu kuramcıları söz konusu paradigma değişimini, teknolojinin belirlediği bir süreç içinde kitlesel üretim ekonomisinden, kitlesel olmaktan çıkmış, ancak teknolojik gelişmelerle kişisel beğenilere uyarlanabilir hale gelmiş ‘kitlesel’ tüketim ekonomisine (standart olmayan malların seri üretimi/post-fordist paradigma) geçiş olarak nitelemektedirler (Törenli, 2011: 84). Enformasyon toplumu kavramının öncü kullanımının 1960'ların sonunda Japonya'da gerçekleştiği kabul edilmektedir (Geray, 2003:120). Ayrıca Başaran'ın belirttiğine göre, 1960'lar ve 70'lerde Machlup ve Porat'ın “enformasyon ekonomisi” kavramı, Mac Luhan'ın “küresel köy” kavramı, Masuda'nın “küresel enformasyon toplumu” ve Bell'in “endüstri sonrası yeni toplumsal düzen” kavramları, 1980'lerde enformasyon toplumu tartışmalarının zeminini oluşturmuştur (Başaran, 2000: 35).

Sanayi sonrası toplum tezlerine yaslanan enformasyon toplumu yaklaşımına göre; dünyada yaşanan değişimin ana unsuru, iletişim teknolojilerinde yaşanan ve buna bağlı olarak diğer toplumsal ilişkileri de etkileyen bir ‘teknolojik’ sıçramadır. Gelişen iletişim teknolojileri ve yeni araçlara paralel olarak toplumsal sistemde ‘enformasyon’a merkezi bir rol verilmekte; tüm toplumsal alanlar üzerinde enformasyon ve enformasyon araçlarının ‘belirleyici’ bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Enformasyon toplumu düşüncesinde, emek gücünün başlıca üretici güç olma özelliğini enformasyona kaptırdığı önermesi (Başaran, 2000:35) temeldir. Buna göre; sanayi devrimi çağı kapanmış, bilginin ve bilgi teknolojilerinin, toplumsal üretim ilişkilerinde merkezi rol oynadığı yeni bir toplumsal dönem başlamıştır. Alvin Toffler bu dönemi, tarım ve sanayi döneminden sonra, insanlık tarihini etkileyen “üçüncü büyük dalga” olarak görmektedir. Toffler için birinci dalga toplumunda yüzyüze iletişim, ikinci dalga toplumunda kitle iletişimi, üçüncü dalga toplumunda (enformasyon toplumu) ise küresel düzeyde bilişim teknolojileri belirleyicidir (Toffler, 2008). Buradan yola çıkarak enformasyon toplumu; “sosyo-ekonomik faaliyetlerin giderek etkileşimli sayısal iletişim ağlarının kullanımıyla gerçekleştirilmesi ve bu amaçla kullanılmak üzere her türlü teknolojinin üretilmesi” (TÜBİTAK, 2002) olarak tanımlanabilmektedir.

Hamelink'e göre ise “enformasyon toplumu/enformasyon devrimi” söylemi yalnızca bir mittir. Bu mite göre, sanayi ürünlerinin üretim ve dağıtımında kullanılan enformasyon teknikleri bugün, makinaya dayalı üretim tekniklerinin yerine geçmektedir.

Tüm bu değişiklikler görünüşte hizmet ekonomisi olarak nitelendirilebilecek bütünüyle yeni bir ekonomik anlayışa geçişi haber vermektedir. Bilgi üretimi süreci sanayinin yok olması anlamına gelmektedir (1991: 14). Bu mitin en önemli yanı, bizim insanlık tarihinin tümüyle farklı bir evresine girmekte olduğumuzu ileri sürmesidir. Enformasyon toplumu, bir “toplum sonrası”dır: Bu, bir önceki tarihsel evredeki değerlerin, toplumsal düzenlemelerin ve üretim biçimlerinin kırılması –köklü bir değişime uğraması- anlamına gelmektedir. (Hamelink, 1991: 12). Enformasyon toplumu düşüncesi içinde yer alanlar, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeleri ve yaygınlaşmayı, endüstri toplumunun taşıdığı tüm eksikliklerin giderileceği yeni bir toplumsal yapının kurucu unsurları olarak tanımlamaktadırlar (Başaran, 2000: 36). Gerçekten de “üretimin bilgiye dayalı hale gelmesinin yepyeni bir dünya yarattığı” iddiası sorgulanmaksızın kabul edilmektedir. Fakat bunun nasıl gerçekleştiği, toplumun temellerinin değişmesi adına enformasyon devriminin ne gibi etkileri olduğu yönündeki sorular ya doğrudan görmezden gelinmekte ya da yüzeysel ve biçimsel dayanaklar ileri sürülerek sorun göstergeler düzeyine indirgenmektedir. Oysa bilgi ve enformasyonun toplumsal yaşamda artan rolü ve üretim sürecinde edindiği önemli konumu, bilgiye dayalı yepyeni bir toplumu nitelendirmek için yeterli değildir. Sonuçta, söz konusu enformasyonun üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerinin (ve saiklerinin) örgütlenmesi ile bu enformasyonun temel oluşturduğu üretim süreçlerinin örgütlenmesi meselesi hala aynı tarihsel çözümleme çerçevesi içerisinde kalmakta, toplumsal formasyonun tarihsel temellerinde ‘niteliksel’ bir değişim yaşanmamaktadır. Fakat hakim paradigma, enformasyon toplumu mitini bu tarihsel çerçevenin dışında konumlandırmakta ve böylece söz konusu süreci yaratan tarihsel, toplumsal koşulları görünmez kılmaktadır. Bu noktada Yücesan-Özdemir’in vurgusu önemlidir. Ona göre sosyal bilimlerde yaklaşımlar, güç ilişkileri tarafından belirlenen bir düzlemde var olmaktadır. Her yaklaşım, toplumdaki güç ilişkilerine taraf olan kesimlerin çıkarlarıyla ya örtüşür ya da çatışır. Dolayısıyla sosyal bilimlerde yaklaşımı belirleyen ve/veya tanımlayan bu yaklaşımın toplumdaki güç ilişkileri karşısındaki konumudur (2009: 15). Tam da bu nedenle enformasyon devrimi söylemine bu açıdan bakmak ve “tarihsel kayıtların ‘devrim’ etiketini yapıştırıverdiği olayların kimlerin çıkarlarına hizmet ettiğini sormak” (Hamelink, 1991:19) gerekmektedir.

Bu anlamda, 1970’lerle birlikte kapitalizmin girdiği yeni evrede iletişim ve iletişim teknolojileri kaçınılmaz bir merkezilik edinmiştir. Yeni dönemin sermaye birikimine bağlı olarak biçimlenen iletişim yapısı, hem sunduğu imkanlarla sermaye açısından bu yeni birikim dönemini mümkün kılmış, hem de bu dönemle birlikte giderek daha da gelişip genişlemiştir. Sermaye birikim tarzı ile iletişim ve iletişim teknolojileri arasında birbirlerini içeren bu bağımlı-karşılıklı ilişki; iletişimin günümüz toplumlarında edindiği merkezi konumu açıklamasının yanında, araçları-biçimleri-içerikleri-yapısı-teknolojisi ile bir bütün olarak iletişim olgusunun ve toplumsal olarak iletişimle kurulan ilişkinin neden sermayenin birincil ilgi alanına girdiğini de açıklamaktadır (Kaderoğlu Bulut, 2015: 142). 1970’li yıllardan itibaren dünyada gündeme gelen “enformasyon toplumu” süreci ile yeni enformasyon ve iletişim araçları, küreselleşen kapitalizmin en önemli dayanak noktalarından birini oluşturmuştur. Artan rekabete dayalı, giderek “esnekleşen” bir ekonomik düzende mal ve hizmetlerin tüketicilere pazarlanmasında, onların isteklerine göre yeniden üretilmesinde, rakiplerle fark yaratabilmede en önemli araç haline gelen

enformasyon kavramı ve yeni enformasyon-iletişim teknolojileri, küresel kapitalizmde merkezi bir rol oynamaktadır (Şener, 2006:4). Dolayısıyla giderek daha çok spekülasyon bilgi ve uygulamalara dayalı finansal alanların varlığını sağlamada ve çok uluslu şirketlerin egemenliğindeki bir küresel pazarda bilgi akışını gerçekleştirmekte en önemli araç haline gelen enformasyon ve iletişim teknolojileri kapitalizm için vazgeçilmez hale geldikçe, bunun toplumsal gelişimin temel dinamiği olarak sunulması, tüm toplumsal ilişkiler ağının bu merkezden hareketle tanımlanması ve bu yönde yeni bir paradigmanın (enformasyon toplumu) inşa edilmeye çalışılması da şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü bu süreçte uluslararası enformasyon akışı, uluslararası sermaye akışıyla iç içe geçmiş; böylece enformasyon ve iletişim süreçleri sermaye politikalarının ve hareketliliğinin gerek iktisadi gerekse de toplumsal ve ideolojik boyutuyla yapısal bir bileşeni haline gelmiştir. Bu nedenle Ramirez'in de vurguladığı gibi enformasyon ve iletişim alanı gelişmiş Batılı ülkelerin ya da gelişmekte olan ülkelerdeki varlıklı kesimlerin tekelindedir. Çokuluslu dev ticari şirketler ve bunların siyasal 'ortakları' tüm kitle iletişim biçimlerini ellerinde bulundurmaktadırlar (Ramirez, 1991:376). Aynı şekilde McPhail de bu duruma dikkat çekmektedir. Ona göre tüm dünyadaki iletişim sanayi Batılı (genellikle Amerikalı) dev uluslararası kitle iletişim ve telekomünikasyon şirketlerinin ellerinde bulunmakta ve bu şirketler tarafından kontrol edilmektedir. Tüm bunlar, esrarengiz ve görünmeyen Batılı siyasal, ideolojik ve ekonomik seçkin sınıfların denetimindedir (McPhail, 1991:184). Bu durumun siyasal sonuçlarını vurgulayan Schiller de, yeni enformasyon teknolojisinin yarattığı olanakların ve bunların anında mesaj akışını sağlamanın, çok uluslu sermayenin, ulusal politikaları ve ekonomik uygulamaları düzenleyen bir güç olmasına yol açtığını (Schiller, 1991:292) söylemektedir. Dolayısıyla "enformasyon devrimi"nin sınırları coğrafi olmaktan çok toplumsal olmaktadır (Ansah, 1991:208). Bu toplumsal sınır yalnızca erişim anlamında değil, katılım, dağıtım, mülkiyet ve üretim alanlarında da kendini gösteren bir uçurumdur.

Bunun yanında enformasyon devrimi efsanesi, beraberinde pek çok alanda kendi tanımlamalarını ve önceliklerini de oluşturmuştur. Buna göre; enformasyonun niteliği yerine miktarı, içeriği yerine ise pazarlaması önem kazanmış, teknolojik ilerleme kutsanmıştır. Bu anlamda enformasyon devrimi mitinin son derece önemli ahlaki –ve ideolojik- bir sonucu da bulunmaktadır. Buna göre, tekn(oloj)ik ilerlemelerin insanoğlunun yaşamını niteliksel olarak düzelterebileceği algısı başat hale gelmektedir. Böylece niceliksel gelişmelerin niteliksel gelişime sıçrayıvermesi, maddi yayılma ve büyüme adına sınırsız tekn(oloj)ik gelişmeleri onaylamak için kullanılmaktadır (Hamelink, 1991:19). Tüm bunların ışığında Hamelink, enformasyon toplumu mitinin, birbirini tamamlayan ekonomik, siyasal ve kültürel üç boyutunu tanımlamaktadır:

Sürecin ekonomik boyutu, bugünkü toplumlarda kullanılan (ve sürekli, planlı olarak gelişen) enformasyon tekniklerinin, kapitalist üretim biçimini hakim kılarak sonsuzlaştırma çabasının kusursuz araçları olmasıyla ilgilidir. Siyasal boyutu enformasyon teknolojisinin gelişimi, merkezileşmemiş faaliyetlerde merkezileşmeye dayalı denetim sistemini önceki uygulamalarla karşılaştırılmayacak denli kolaylaştırmaktadır. Böylece, çarpık politik etkinliklere yol açabilecek bir alan yaratılmış olmaktadır

Kültürel boyutta ise; enformasyon teknolojisindeki gelişmeler, özerk, özgün ve farklı kültürel oluşumlara olanak tanımamakta, aksine dünya çapında egemen, başat ve tek bir kültürün oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Enformasyon teknikleri, kültür hizmetlerinin niteliğini tanımlayan ve üreten tekelleşmiş bir kültür ve eğlence pazarının doğmasını sağlamaktadır. Bu olgu, insanların özgün kültürel çevreleriyle bağlantılarını sağlayan ve kültürel gelişmelerin özünü teşkil eden mekanizmaların hızla yok olmasına yol açmaktadır (1991: 19-21).

Eklemek gerekir ki, enformasyon teknolojisiyle demokratikleşme süreci arasındaki bağlantı, kendiliğinden ve sorgusuzca gerçekleşen bir süreç olarak algılanmakta, böylece enformasyon teknolojisinin var olduğu alanlar ‘olağan bir şekilde’ politika dışı yerler olarak kavranmaktadır.³ Tüm bu özellikleriyle enformasyon toplumu efsanesi, gerçekte yepyeni bir dünya sunmak yerine, ‘eski’ dünyanın tüm egemenlik ilişkilerini ve eşitsiz uygulamalarını pekiştiren, kolaylaştıran ve güncelleştiren bir süreç yaratmaktadır. Öyle ki, 1980 ve 1990’larda katlanarak yaygınlaşan sayısal ağların, bunların kişisel kullanımları ile üretim-dağıtım-transfer ilişkilerinin ve beraberinde ortaya çıkardığı kültürel-politik-ideolojik çerçevelerin dünya üzerindeki eşitsizliği yeni bir boyuta taşıdığı söylenebilir. Geray, bu süreci, masaüstü sömürgecilik olarak kavramsallaştırmaktadır. Ona göre masaüstü sömürgecilik; “merkez ülkelerin çevre ülkelerde yeni birikim düzeninin yeni ürünleri yanında her türlü bilgi ve iletişim teknolojisi ürünlerini (donanım, yazılım, içerik, hizmetler, uygulamalar) sayısal ağ yardımıyla gelir düzeyi yüksek kesimlerden başlayarak pazarlayabilmek için gerçekleştirdikleri eylemler ve politikalar bütünü”dür (2005:188). Dolayısıyla “enformasyon toplumunu, geçmişten tümüyle farklı, köklü bir dönüşümün yaşandığı bir toplum olarak değil, önceki tarihsel evrelerin mantıksal olarak devamı olan bir toplum olarak düşünmek” (Hamelink, 1991: 14) çok daha isabetli görünmektedir. Enformasyon toplumu düşüncesi, hem refah devletinden küreselleşmeye uzanan toplumsal dönüşümde hem de bu kapsamda iletişim alanında yaşanan kamu hizmetinden pazar temelli yaklaşımlara geçişte önemli bir köprü görevi görmektedir. Bulut’un belirttiğine göre, 1980’li yılların sonlarına doğru yayıncılık sisteminin dünya çapında deregülasyonu ve liberalizasyonu, kablo ve uydu teknolojilerinin artan gelişmesi ve dağılan Sovyetler Birliği coğrafyasındaki pazarı paylaşma yarışı ile birleşmiştir. Böylece hem bu coğrafyalarda hem de liberalizasyona uyum sağlamaya çalışan tüm ülkelerde Batının çokuluslu iletişim şirketleri, teknoloji ve içerik açısından tek kaynak durumuna gelmişlerdir (2009: 85).

Buradan bakarak söylenebilir ki, 1960’lardan 2000’lere uzanan tarihsel süreç uluslararası iletişim alanında nitelik, aktörler, kurumlar ve tartışma gündemi açısından önemli farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. UNESCO bünyesinde yürütülen NWICO çalışmaları ve bunun sürükleyici aktörleri olarak üçüncü dünya ülkeleri, 21. yüzyıla doğru etkinliklerini yitirmişler ve tüm toplumsal-insani etkinlik alanları gibi uluslararası iletişim alanı da sermayenin hegemonyasına çok daha doğrudan ve kapsamlı bir şekilde dahil olmaya başlamıştır.

2000’lerde Küresel İletişim Düzeni: WSIS

WSIS (World Summit of Information Society – Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi) olarak

³ Politik alanların/sorunların teknikleştirilerek siyasetleştirilmesinin iyi bir örneği, son yıllarda giderek artan e-devlet uygulamalarıdır.

adlandırılan süreç, 2000'li yıllarda Birleşmiş Milletler, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi kuruluşların öncülüğünde başlatılan ve dünya çapında devletler ile iletişim alanındaki küresel şirketlerin katılımıyla gerçekleştirilen bir toplantılar dizisidir. İlki 2003 yılında Cenevre'de gerçekleştirilen WSIS toplantılarının ikincisi 2005'te Tunus'ta yapılmıştır. Ancak WSIS adı giderek yalnızca bu toplantıları değil, dünyada tesis edilmeye başlanan yeni küresel ve sermaye odaklı iletişim yapısını anlatan bir kavram haline dönüşmektedir. Çünkü bu toplantıların katılımcıları devletler, uluslararası kurumlar ve çokuluslu şirketlerden oluşmakta ve toplantılarda yeni dünya iletişim düzeninin altyapısı ve gelecek öngörülerini oluşturulmaktadır.⁴

WSIS anlayışının temellerinin 1980'lerin sonlarında NWICO tartışmaları gündem dışı kalmış, dünyanın politik gündemi bambaşka bir şekle bürünmüş, iki kutuplu dünya çözülmüş ve neoliberalizm hemen her alanda egemen bir yaklaşım ve uygulama stratejisi olarak hissedilmeye başlanmışken atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sürecin temel çerçevesini ise hiç kuşkusuz enformasyon toplumu paradigması oluşturmaktadır. Bu konuda Şener'in belirttiği gibi neoliberal politikalar, "enformasyon otoyolları", "enformasyon toplumu" gibi projelerle iletişim ve enformasyon alanında da 1990'ların başından itibaren kendini hissettirmektedir (Şener, 2006: 47). Buna göre ülkelerin önündeki gelişme hedefi, her alanda enformasyon toplumuna erişmek ve bunun için gerekli olan altyapı, teknoloji, düzenleme, kurumlar ve politika araçlarını tesis etmektir. Bunlar da tüm süreçte gözlemlenen sermaye odaklı yeni bir yapılandırmayı anlatmaktadır. Böylece özellikle 1990'larda görülmeye başlandığı üzere, tüm dünyada iletişim alanı kamusal hizmet paradigmasından pazar temelli paradigmaya bir geçiş yaşamıştır. Bu geçişin harcı olarak kullanılan enformasyon toplumuna dair tüm politik girişimlerin ortak noktası ise, Bouquillon'a göre, devletlerin kamusal çıkarı ve kültürel çoğulculuğu güçlendirmek yerine özel çıkarlara öncelik tanınmasıdır (akt. Şener, 2006: 48). Bunun göstergeleri; 1980'lerle başlayan ve 1990'ların ortalarına kadar süren deregülasyon süreçleri, iletişim alanındaki kamusal işletmelerin parçalanarak işlevlerinin değişmesi ve iletişim pazarlarının küresel sermayeye açılarak kuralsızlaştırmaların temel uygulama haline getirilmesidir. Böylece, söz konusu enformasyon çağının en göze çarpan niteliği, enformasyona ilişkin tüm sektörlerde özel sermayenin egemen hale gelmesi ve kamusal enformasyonun ticari ürüne dönüşmesi olarak gözlemlenmektedir (Başaran, 2000: 47). Özellikle GATT'ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) bir uzantısı olarak 1994'te ortaya konan GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) ile birlikte telekomünikasyon ve enformasyon teknolojileri ve hizmetlerinin serbestleştirilerek sermayeye açılması, iletişim alanında yaşanmakta olan büyük değişimin önemli eşiklerinden birini oluşturmuştur. Schlesinger'e göre, GATS sonrası olarak adlandırılabilir 1994 sonrası dönemin iletişim politikası, ilk zamanlardan epey farklılaşmıştır (akt. Gencel Bek, 2003: 27). Buna göre, yeni zamanlarda iletişim artık daha teknik ve ekonomik ağırlıklıdır. ITU, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası örgütlerin ve bunlarla ilişki içindeki çokuluslu şirketlerin söz konusu süreçte etkin aktörler olarak ortaya çıkması da sürecin bu teknik-ekonomik ağırlıklı niteliği ve içeriği hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Böyle bir dönemde gerçekleştirilen WSIS toplantıları da iletişimin artık yalnızca politik ve sosyal bir alan olarak değil, aynı zamanda oldukça kritik bir ekonomik pazar

4 Konuyla ilgili resmi tartışmalar ve politika belgeleri için bkz: <http://www.itu.int/net/wsis/>

olarak ele alındığının göstergesidir. Çünkü toplantılar esasen, küresel iletişim pazarının nasıl oluşturulacağı, bunun kurumsal düzenlemelerinin nasıl gerçekleştirileceği ve tabii ki bu büyük pazarın nasıl paylaşılacağı üzerine kuruludur. Buna bağlı olarak sözkonusu toplantılar, iletişimin artık ulus-devlet bazlı yönetilen değil, küresel aktörler tarafından belirlenen bir alan olduğunu da ifade etmektedir. Şener'in vurguladığı gibi, çokuluslu şirketlerin egemenliklerini pekiştirdiği küresel kapitalist düzende politikada karar verici olarak devletlerin yerini alan uluslararası kuruluşlar, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması için oluşturulan enformasyon toplumu politikalarında başlıca finansal kaynakları sağlayarak karar verici konumdadırlar (Şener, 2006: 55). Buna ek olarak çokuluslu şirketlerin politika süreçlerinde artan nüfuzu da mevcut yapının önemli bir bileşenidir. Bulut'un belirttiği gibi, çokuluslu şirketler dünya çapında oligopolistik kümeleşmeler yaratmakta, üretimi tekelleştirirken, dağıtımını denetim altında tutmakta ve bu ekonomik gücün bir yansıması olarak uluslararası ilişkilerde ve hükümetler üzerinde oldukça etkili olabilmektedirler (2009: 82-83). Gerçekten de tüm dünyada enformasyon toplumu politikaları, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası sermaye kuruluşlarının direktifleri ve uygulamalarıyla şekillenmektedir. WSIS çalışmaları da açıdan çokuluslu şirketler, devletler ve uluslararası kuruluşlar arasında önemli bir kanal oluşturmaktadır.

Bu süreçte iletişim alanı içerisinde telekomünikasyona yönelen yoğun ilgiye değinmek, özellikle yeni iletişim düzenini ve WSIS'i anlamak açısından önem taşımaktadır. Telekomünikasyonun yeni iletişim düzeninde öneminin artmasının temel nedeni, telekomünikasyon ağlarının iletişim ve enformasyon teknolojisiyle giderek artan düzeyde yakınsamasıdır. 1970'lerle birlikte yaşanan değişim, iletişim alanında; tek yönlü kitle iletişim araçlarının yanında iki yönlü, yerel ve yatay iletişime de olanak sağlayan telekomünikasyonun önem kazanmasına neden olmuştur (Başaran, 2000: 28). Bu konuda Başaran'ın ifade ettiği gibi, özellikle dünya kapitalizmi ile eklemlenmiş ulaşım, ticaret ve sanayi gibi sektörlerin iletişim gereksiniminin artması, telekomünikasyonu iletişim alanının gözde unsurlarından biri haline getiren önemli bir faktör olmuştur. 1970'lerin sonlarından beri uluslararası örgütler ve ITU, Dünya Bankası, OECD Gelişme Merkezi gibi fon kuruluşları telekomünikasyona önem vermeye başlamış (2000: 29), bu önem 1990'lardaki yönetsel telekomünikasyon araştırmalarıyla, iletişim alanına dair düzenleme ve yaklaşımlarda başat bir konuma yerleşmiştir. Yönetsel telekomünikasyon araştırmalarının temel konularını, telekomünikasyon alanında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi önerilen özelleştirme, serbestleştirme, deregülasyon gibi eylemlerin tümü oluşturmaktadır. Bu eylemlerin tamamı, enformasyon toplumu kavramının çerçevesi içine alınmıştır (Başaran, 2000: 37). Bu araştırmalar, hakim ekonomik paradigma ile oldukça yakın bir ilişki içerisindedir ve bu nedenle söz konusu araştırmalarda pazara uyum çabaları belirleyici olmaktadır. Bu nedenle araştırmaların önerdiği politik uygulamalar da telekomünikasyon alanından devletin çekilmesi, kamu ağlarının özelleştirilmesi, telekomünikasyon cihaz ve hizmet pazarının kuralsızlaştırılması ve sektöre girişlerin serbestleştirilmesi yoluyla rekabetin sağlanmasıdır (Mansell'den akt. Başaran, 2000: 38-39). Dolayısıyla yönetsel telekomünikasyon araştırmaları Dünya Bankası, ITU, WTO gibi uluslararası kuruluşların desteğiyle üretilen büyük miktardaki enformasyon ve iletişim teknolojileri literatürü ve politika önerileri ile şekillenmektedir (Nulens'ten akt. Başaran, 2000: 37). WSIS toplantılarının da bu şekillendirme sürecinin önemli bir

parçası olduğu söylenebilir. Özellikle BM nezdinde, iletişim alanında UNESCO'nun etkisini yitirip Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin sürecin temel ilerleticisi haline gelmesi, yeni iletişim düzenine ve bu düzende telekomünikasyonun rolüne dair önemli bir göstergedir.⁵ Öyle ki, 1990'ların yönetsel telekomünikasyon yazınında politik ve ekonomik faktörler, var olan kurumlar ve başlıca aktörler, telekomünikasyon alanındaki teknolojik gelişmelerle sınırlandırılarak tartışılmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak küresel enformasyon devriminin yönlendirdiği telekomünikasyon ve enformasyon teknolojilerinin yakınsaması ve hızla artması, toplumsal değişimleri kavramsallaştırmak için kullanılmaktadır (Hudson'dan akt. Başaran, 2000: 38). Böylece sermaye odaklı araştırmalar ve politika uygulamaları için gerekli olan tartışma düzlemi yaratılmakta, bu da enformasyon toplumu paradigmasının toplumsal alandaki hegemonyasını daha da artırmaktadır. Dolayısıyla söylenebilir ki, WSIS, iletişim pazarlarının özelleştirilme ve kuralsızlaştırılma süreçlerinin büyük ölçüde tamamlandığı 2000'lerde, yeni düzenin kurumsallaştırılması ve meşrulaştırılması için gerçekleştirilen önemli bir politik çabadır. Aynı zamanda yeni düzenin karakterini ve tasarlanan geleceğini okumak açısından da oldukça anlamlı bir göstergedir. Mowlana'nın tespitinden hareketle söylersek; NWICO sürecindeki "Pek Çok Ses, Tek Dünya"⁶ vizyonu, bugün yerini "Pek Çok Ülke, Tek Ses" durumuna bırakmaktadır (1993: 73).

1960'lardan 2000'lere gelen bu süreç, beraberinde kendi mücadele dinamiklerini de yaratarak ilerlemiştir. İletişim Hakkı kavramı ve bunun tarihsel evrimi, iletişim üzerine olan mücadelenin söz konusu ekonomik-politik dönüşümle olan bağına ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bahsedilen tarihsel süreci tüm yönleriyle anlayabilmek için, söz konusu dönüşüme karşı geliştirilen mücadele dinamikleri ve pratiklerine de değinmek gereklidir.

Uluslararası Dönüşüm ve İletişim Hakkı

İletişim hakkı kavramının tarihsel ve toplumsal temellerinin, 1945 sonrası ortaya çıkan dünya düzeni içerisinde oluşmaya başladığı söylenebilir. Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde belirtilen "düşünce ve ifade özgürlüğü" ile buna bağlı olarak kurgulanan "kitle iletişim araçları aracılığıyla iletilen enformasyonun aranması, alınması ve açığa vurularak dağıtılması" hakkı, 1970 ve 1980'lere kadar, iletişime dair 'hak'kın ne olabileceğinin temelini/sınırını belirlemiştir. 1980'de ise, NWICO tartışmalarının belirlediği ve ilk kez MacBride Raporu'nda kavramsallaştırılan "iletişim kurma hakkı" (right to communicate), bu alanın sınırlarını gelişmişlik-azgelişmişlik ekseninde ele alarak ulus devletler arasında demokratik ve dengeli bir ilişkinin sağlanmasının temeli olarak kurgulanmıştır. "İletişim hakkı" (communication right) kavramı ise, ancak bu çabaların ardından 1980'lerin sonları ve 1990'larda ortaya çıkmaya ve tartışılmaya başlanmıştır.

NWICO ve iletişim kurma hakkı tartışmalarının sönümlenmeye yüz tuttuğu yıllarda, 1980'lerin aktivistleri topluluk medyalarından dil haklarına, telif haklarından

⁵ 1865'te Uluslararası Telgraf Birliği olarak kurulan ve dünyanın ilk uluslararası iletişim örgütü olan ITU, 1947'de Birleşmiş Milletler'e bağlı bir uzman kuruluş haline gelerek Uluslararası Telekomünikasyon Birliği adını almıştır. Kuruluşundan itibaren ITU'nun temel amacı serbest pazarı ve açık ticareti güçlendirme olarak belirlenmiştir. Bunun toplumsal ilişkilere tercümesinin ise telekomünikasyon alanındaki sermaye birikimi ve etkinliğini arttırmak olduğu düşünülebilir.

⁶ McBride Raporu, "Many Voices, One World" adıyla basılmış ve dolaşıma girmiştir.

internet hukukuna ve özgür yazılım konularına kadar geniş bir perspektifteki iletişim alanlarında aktif olarak söz söylemeye başlamışlardır. 1990'larda bu aktivist gruplar pek çok konuda mücadele eden şemsiye örgütlere dönüşmüşler ve iletişim hakkı kavramı bu kez 'aşağıdan' şekillenmeye başlamıştır (O'Siochru, 2005:15). O'Siochru, 1969'da Jean D'arcy'nin "haberleşme hakkı"nı (right to communicate) ilk ve açık bir biçimde tanımlamasının ardından, 1970'lerde bu hakkın uzun yıllar sürecek olan diplomatik çizginin merkezine yerleştiğini belirtmektedir. Buna göre haberleşme hakkı tartışması genel olarak NWICO üzerine yoğunlaşmış ve UNESCO, BM gibi uluslararası diplomatik örgütler ile devletlerin kullandığı bir kavram haline gelmiştir.

Buna karşı 1980'ler ve '90'larda video ve diğer yeni iletişim biçimlerinin yaygınlaşmasıyla iletişim süreci de değişmeye başlamış ve bu süreçte NWICO'dan bağımsız hareket eden farklı örgütler, hem kuramsal hem de pratik anlamda iletişimle ilgili farklı konulara eğilmişlerdir. O'Siochru'nun belirttiğine göre bu yıllarda özellikle Latin Amerika'daki sosyal protesto hareketleri, Microsoft kontrollü tekel yazılıma karşı özgür yazılımların ortaya çıkması ve kadın gruplarının iletişimde cinsiyeti sorgulamaya başlaması gibi bir dizi pratik, iletişim hakkının uygulama örneğini oluşturan öncü deneyimler olmuşlardır. Bu deneyimler sonucu bir dizi aktör, medyadaki trendlere ilişkin bazı soruları gündeme getirmiş ve bunlara dair eleştirel tartışmalar oluşmaya başlamıştır (O'Siochru, 2005: 18). 1990'lar boyunca iletişim hakkı kapsamında, "Halkın İletişim Sözleşmesi" ve "İletişimin Demokratikleşmesi İçin Platform" gibi çeşitli organizasyonlar meydana getirilmiştir. Bunların pek çoğu, 2001'de CRIS (Communication Rights in Informatin Society) kampanyasında bir araya gelmiştir.

Yirmi yılı aşkın bir zamana yayılan bu hareket çizgisi, "right to communicate" kavramına alternatif olarak "communication rights" kavramını kullanıma sokmuştur. Genel olarak söylemek gerekirse, bu iki kavram yakın kullanımlara sahip olsalar da tarihsel ve kuramsal açılardan önemli farklılıklar gösterirler. Kavramlar aynı zamanda, kullanım biçimleri ve kullanıcıları açısından da çeşitli farklılıklar içerir. Buna göre;

"haberleşme hakkı, NWICO tartışmalarıyla yakından ilgilidir ve bu tip bir hakkın resmi ve yasal olarak tanınmasına ihtiyaç duyar. İletişim hakkı ise, yasal bir dayanaktan öte aktif bir hareketlilik gerektirmektedir. Haberleşme hakkına dair politik olarak NWICO ile başlayan ve uzun yıllar süren bir çağrı yapılmıştır. Bu çağrı uluslararası hukuk güvencesine sahip bir hak çağrısıdır. Bu, mevcut yasal çerçevelere eklenerek bu çerçeveleri zayıflatmadan herkes için iletişimi bir hak olarak tanımlama çağrısıdır. Bu teklif, iletişim hakkının (bir bütün olarak değil ama) pek çok parçasının zaten mevcut insan hakları (metinleri) içinde olduğunu, temel insan hakları biçiminde sürdürüldüğünü öne sürer. Diğer yandan iletişim hakkı (communication rights) kavramının kullanımı da iletişimle ilgili mevcut insan haklarına işaret eder. Fakat haberleşme hakkının tekil, uluslararası nitelikte resmi bir hak ortaya koyma anlamından uzaktır. İletişim hakkı, daha çoğul bir ifadedir" (O'Siochru, 2005: 19).

İletişim hakkı, iletişim sürecinin pek çok boyutunu kapsar ve en önemlisi toplumsal bir tabanı vardır. Bu taban iletişim hakkını, devletler seviyesinde gerçekleştirilen resmi bir düzenleme olarak görmek yerine, toplumsal bir hak olarak talep etmeyi sağlar. Bu niteliksel farka rağmen yine de söz konusu bu iki kavram birbirlerine karşıt değildir. Birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilme potansiyelleri mevcuttur.⁷ Çünkü alandaki sermaye hakimiyeti arttıkça buna karşı gelişen iletişim mücadelelerinin de hem ölçeği hem niteliği hem de aktörleri farklılaşabilmektedir. Avrupa ve Amerika'da

⁷ İletişim Hakkı tartışmasının kuramsal ve politik ard alanı üzerine daha geniş bir tartışma için bkz. Ç. Kaderoğlu Bulut, *İletişim Hakkını Sınıf Çelişkileri Ekseninde Okumak: Haklar Üzerinden Bir Değerlendirme* (2015).

daha çok kampanya bazlı ya da özel gruplar olarak yürütülen iletişim mücadeleleri Latin Amerika'da doğrudan toplumsal mücadelenin bir gündemi olarak ortaya çıkmaktadır. Amerika merkezli Immediast grubu ile Meksika'daki öğretmen grevi sırasında yaşananlar, bu durum için iki örnek sunmaktadır: Immediast'lar özellikle sermaye-devlet-medya üçlüsüne karşı seslerini yükselterek, “atmosfer kamunun malıdır, hava herkesindir, öyleyse radyo ve televizyon sinyalleri de kamuya ait olmalıdır” (Chomsky, 1995:6) demektedirler. Reklamcılık, eğlence ve haberleri, kamu ruhuna sokulmuş Truva atları olarak değerlendiren Immediast'lar, buna karşı “reklamdan özgürleşim, kamusal ilginin metalaştırmadan kurtuluşu (...) ve bir kamu medyası” (1995:28) önermektedirler. Latin Amerika'da ise, 2006 yılında Meksika'da öğretmenlerin başlattığı grev sırasında kent merkezinin işgal edildiği büyük toplumsal protesto eylemi ilginç bir iletişim hakkı mücadelesi örneği sunmaktadır. Başkent valisinin seçimleri hile ile kazandığı ve emekçilere terör uyguladığı suçlamasıyla, yaklaşık 100 bin kişiyle greve çıkan ve kent merkezini işgal eden öğretmenler ile onlara destek veren çeşitli toplumsal örgütler, eylemlerinin saldırıya uğramasının ardından, Başkent Oaxaca'da 12 özel radyo istasyonunu işgal etmişlerdir (Evrensel, 2006). Saldırıyla grevin taleplerinin ve sesinin duyulmasını bastırma çabalarına karşın özellikle kadınların etkin olduğu eylemde, işgal edilen radyolarda 24 saat nöbetleşe yayın yapılmış, grevin amacı, talepler gibi bilgilerin yanı sıra halka destek çağrıları da yapılmıştır. Bu örnekler iletişim hakkı etrafında yürütülen mücadelelerin farklı yanlarına olduğu kadar ortak yanlarına ve temel taleplerine de ışık tutmaktadır.

Sonuç

Uluslararası iletişim, gerek küreselleşme gerekse de yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklarla 1970'lerden günümüze niteliksel bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Bu durum, iktisadi ve idari dönüşümün yanı sıra içerik, hedefler, aktörler ve nitelik bazında da yaşanmaktadır. İletişime dair toplumsal mücadele de bu duruma paralel bir seyir izlemektedir. Bu durumu hazırlayan belli bir tarihsel süreçten bahsetmek mümkündür. 1980'li yıllarda esasen iletişim ve ulaşım teknolojilerine dayanarak gelişen pazarların gittikçe birbirine bağlı hale gelmesiyle birlikte görünür olmaya başlayan küreselleşme, dünyadaki politik dengeleri de derinden etkilemiştir. SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte soğuk savaşın sona ermesi, 1990'larda neoliberal hegemonyanın tüm dünyada hızla egemen hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreç, piyasaların ve her türlü sermaye hareketliliğinin temel taşı olan iletişim ve enformasyon teknolojileri alanında da büyük değişiklikler ve yeniden yapılandırmalar yaratmıştır. 1990'larla birlikte tüm dünyadaki uygulamalar dünyanın ekonomik, politik ve ideolojik olarak değişen atmosferine paralel olarak serbestleştirme, özelleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarına doğru evrilmiştir. Bu süreç iletişimin temel bir kamusal hizmet ve hak olduğu kavrayışını büyük ölçüde erozyona uğratmıştır. Bu paradigma değişiminin en önemli göstergesi, İkinci Dünya Savaşı sonundan 1980'lerin başlarına kadar devam eden refah devleti koşullarında iletişimin ulusal düzeyde kamusal bir hak sınıfında yer alması, böylece iletişimin ve iletişim ağlarının kamusal tekeller eliyle sağlanan kamusal hizmetler olarak kabul edilmesidir. Buna bağlı olarak uluslararası düzeyde ise iletişim, içeriğe dair tartışmaların ağırlıkta olduğu ve böylece UNESCO bünyesinde ele alınan sosyal-politik bir etkinlik olarak kabul

edilmektedir. NWICO tartışmaları da böyle bir dönemin yansımasıdır. Ancak 1980'lerin sonunda iletişim alanında hissedilmeye başlanan neoliberal politikalar, piyasaya bağımlılığı üst düzeye çıkararak ve kamusal kurumların rollerini sınırlandıran politikalarla pek çok ülkede uygulanmaya başlamıştır. Bu sürecin temel politik araçları özelleştirme ve kural dışılaştırma olmuştur. 1980'lerle birlikte değişen toplumsal düzen 1990'larda iletişim alanında karşılığını bulmuştur. GATS süreci ile iletişim ve telekomünikasyon alanlarının doğrudan uluslararası ticaret konusu edilmesi ve sermaye etkinliğine açılması, yeni dönemin iletişim düzenini ve politikalarını da önemli ölçüde belirlemiştir. 2000'lere gelindiğinde ise, WSIS projesi, resmi olmasa da fiili olarak iletişim alanının temel düzenleyici çatısı/platformu olarak işe koşulmuştur. Bu süreçte iletişimin sermaye ile olan içiçeliği giderek kurumsallaştırılmakta, küresel şirketler iletişim alanını gerek altyapı, gerek donanım, gerekse de içerik üretimi ve dağıtımını gibi yönlerden daha fazla kontrol altına almaktadırlar. Buna karşı sermaye dışı unsurlar iletişim sürecinden giderek daha fazla oranda dışlanmaktadır. Böylece bilgi ve iletişime dair toplumsallık algısı tüm kültürel kodlarıyla birlikte çözülmeye uğramakta; iletişim, kamusal-toplumsal bir 'hak' olmaktan öte, talep edilen ve ticari faaliyete konu olan, böylece herkesin kendi ticari-toplumsal gücü oranında erişebildiği bir ürün haline getirilmektedir. İletişim, toplumsal olarak avantajlı grupların yönetebileceği bir 'stratejik mecra' halini alırken, içeriği de hegemonik kalıplar doğrultusunda üretilen, denetlenen ve yönlendirilen bir 'programa' dönüştürülmüştür (Kaderoğlu Bulut, 2015: 161). Bu nedenle yaşanan dönüşüm yalnız ekonomik yapılanma düzleminde değil, politik, ideolojik ve kültürel boyutlarda da 'iletişimin endüstrileşmesi' olarak isimlendirebileceğimiz bir süreci ifade etmektedir.

Buna karşı, "iletişim (düzeni)" meselesi tüm dünyada mücadele gündemine daha fazla girmektedir. İletişim üzerine yürütülen mücadelenin ekonomik-politik-kültürel dönüşümlerle bağlantısı, iletişim düzeninin tarihsel gündemlerini, aktörlerini ve mücadele biçimlerini belirlemekte, iletişimin içerik, kurum, yapı ve katılım gibi tüm unsurlarının geleceği bu çelişkili mücadele süreçleriyle şekillenmektedir. Bunun formu ulus devletler ve küresel emperyal ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkabileceği gibi, doğrudan ulusal toplumsal ilişkiler ve toplumsal aktörler bazında da gerçekleşebilmektedir. Bu her iki ölçek (ulusal-uluslararası) arasındaki mesafenin yakınlığı ya da uzaklığı, iletişim üzerine mücadelenin tarihsel görünümü ve seyrini de etkileyebilmektedir.

Sonuç olarak, tüm bu tarihsel dönüşüm üç temel ekseninde gözlemlenebilmektedir. Bunlardan ilki, uluslararası iletişimin gündeminin değişmesidir. 1970'lerde bağlantısızlar hareketinin öncülüğünde gerçekleşen ve uluslararası iletişimde dengeli akışı savunan NWICO süreci temel gündem iken, 2000'lerde çokuluslu şirket yetkililerinin öncülüğünde gerçekleşen ve küresel iletişim ortamının paylaşımını esas alan WSIS toplantıları başat gündem halini almıştır. İkinci eksen, uluslararası iletişimin temel tartışmalarının gerçekleştirildiği ve aktörlerinin karşı karşıya geldiği uluslararası kuruluşun değişmesidir. Buna göre 1970'lerde UNICEF çerçevesinde gerçekleştirilen uluslararası iletişim tartışmaları 2000'li yıllarda ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) bünyesinde gerçekleşmeye başlamıştır. Tüm bunları kapsayan üçüncü eksen ise, uluslararası iletişimin niteliğindeki dönüşümdür. İletişim sosyo-politik içeriğe sahip toplumsal bir olgu olarak kavranmak yerine, kar odaklı küresel bir ekonomik-stratejik pazar haline getirilmektedir. Bu dönüşümün önemi, iletişimin demokrasi süreçleriyle olan bağlantısı göz önünde

bulundurulduğunda daha net ortaya çıkmaktadır. İletişimin tüm boyutlarıyla sermayeye teslim edilmekte olduğu bir dönemden geçerken, iletişim ortamının mevcut yapısının, geleceğe dönük eğilimlerinin ve bunun etrafında şekillenen mücadele pratiklerinin, tüm toplumsal demokratik süreçler için de oldukça belirleyici ve yönlendirici olacağı söylenebilir.

Kaynaklar

Ansah, P. A. V. (1991). "Uluslararası İletişimde Haklar ve Değerler Mücadelesi". Y. Kaplan (der. ve çev.). Enformasyon Devrimi Efsanesi, (s. 199-231). Kayseri: Rey.

Başaran, F. (2000). İletişim ve Emperyalizm. Ankara: Ütopya.

Boyd-Barrett, O. (1977). "Media imperialism: Towards an international framework for an analysis of media system", In J. Curran, M. Gurevitch, & J. Woollacott (Eds.), Mass communication and society, pp. 116-135, London: Edward Arnold.

Bulut, S. (2009). "Medyada Çokuluslu Şirket Egemenliğine Doğru Evrilme: Rupert Murdoch ve Fox TV", S. Bulut (der.), Sermayenin Medyası Medyanın Sermayesi s.75-114, Ankara: Ütopya.

Carlsson, U. (2003). "The Rise and Fall of NWICO From a Vision of International Regulation to a Reality of Multilevel Governance", Nordicom Rewiev, 24(2), s. 31-67.

Çavdar, T. (2009). "Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği Modeli'nin Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Sonuçları". Mülkiye Dergisi. İnternet Arşivi: http://www.mulkiyederigi.org/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=2&id=962:tuerkiye-avrupa-topluluu-guemruek-birlii-modelinin-siyasal-toplumsal-ve-ekonomik-sonuclari-tomris-cavdar

Evrensel (2006). Öğretmenlerden Radyo İşgalleri (23.08.2006). Evrensel Gazetesi İnternet Sitesi: <http://www.evrensel.net/v1/06/08/23/dunya.html#2>

Gencil Bek, M. (2003). "Avrupa Birliği'nde İletişim Alanının Düzenlenmesi: Kültür Ağırlıklı Politikadan Ekonomi Merkezli Politikaya Doğru". M. G. Bek (der.), Avrupa Birliği ve Türkiye'de İletişim Politikaları, s. 23-58, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Geray, H. (2003). İletişim ve Teknoloji, Ankara: Ütopya

Geray, H. (2005). "İletişim Ağları ve Masaüstü Sömürgecilik", F. Başaran ve H. Geray (der.), İletişim Ağlarının Ekonomisi Telekomünikasyon, Kitle İletişimi, Yazılım ve İnternet, s. 179-203), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Hamelink, C. J. (1991a). "Merkez ve Çevre Ülkeler Arasındaki Enformasyon Dengesizliği". Y. Kaplan (der. ve çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi, s.257-277, Kayseri: Rey.

Hamelink, C. J. (1991b). "Enformasyon Devriminden Sonra Yaşam Sürececek mi?" Y. Kaplan (der. ve çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi, s. 11-31, Kayseri: Rey.

Kaderoğlu Bulut, Ç. (2015). "İletişim Hakkını Sınıf Çelişkileri Ekseninde Okumak:

Haklar Üzerinden Bir Değerlendirme”, Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, Bahar, Sayı 7, s. 141-171.

MacBride, S. (1980). MacBride Raporu: Birçok Ses Tek Bir Dünya. E. Özkök vd. (çev.), Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.

McPhail, T.L.(1981). Electronic Colonialism. London: Sage.

McPhail, T. L. (1991a). “Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni”. Y. Kaplan (der. ve çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi, s. 141-164, Kayseri: Rey.

McPhail, T. L. (1991b). “Yanlış Bir Başlangıç”. Y. Kaplan (der. ve çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi, s. 165-197, Kayseri: Rey.

McQuail, D. ve Windahl, S. (1997). Kitle İletişim Modelleri, K. Yumlu (çev.), Ankara: İmge.

Mowlana, H. (1993). “Toward a NWICO for the Twenty-First Century?” Journal of International Affairs, Vol 47, Issue 1, Summer, s. 59-73.

O’Siochru, S. (2005). CRIS Campaign: Assessing Communication Rights. World Association for Christian Communication.

Ramirez, M. M. (1991).”İletişimde İnsan Ögesinin Önplana Çıkması: Alternatif İletişim Arayışları”, Y. Kaplan (der. ve çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi, s. 371-388, Kayseri: Rey.

Schiller, H. (1976). Communication and Cultural Domination, NY:M.E. Sharpe.

Schiller, H. (1991a). “Dünya Ekonomik Sisteminin Ulusal Egemenlikleri Aşındırması”,

Y. Kaplan (der. ve çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi, s. 279-303, Kayseri: Rey.

Schiller, H. (1991b). “Haberin Serbest Dolaşımı Üstüne Bir Söyleşi” (Oğuz Adanır), Y. Kaplan (der. ve çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi, s.390-395, Kayseri: Rey.

Schiller, H. (1993), Zihin Yönlendirenler, C. Cerit (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.

Şener, G. (2006). Küresel Kapitalizmin Yeni Kamusal Alanı Olarak İnternet: Yeni Toplumsal Hareketlerin İnterneti Kullanımı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Toffler, A. (2008). Üçüncü Dalga. Selim Yeniçeri (çev.), İstanbul: Koridor.

Törenli, N. (2011). “Kriz Çözücü Siyaset Geç Kapitalizm Evresinde ‘Tekno-Siyasal Paradigma’ Kavramlaştırması Üzerinden Siyaset ve Kriz İlişkisine Bakış”, Mülkiye, Cilt 35, 271, s. 75-100.

TÜBİTAK. (2002). Bilgi Toplumu Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Uğur, A. (1991). “Zihinlerin Yeni Efendileri: Medyalar”, Y. Kaplan (der. ve çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi, s. 233-256, Kayseri: Rey.

Yücesan-Özdemir, G. (2009). “Küresel İletişim Çağı: Egemen Yaklaşım Versus Ekonomi Politik Yaklaşım”, S. Bulut (der.), Sermayenin Medyası Medyanın Sermayesi, s.15-45. Ankara: Ütopya.